UDK.314-222 (2023)

MÁDENIY ILAJLARDÍŃ FORMALARÍ HÁM TÚRLERI, OLARDÍ SHÓLKEMLESTIRIWDIŃ INNOVACIYALÍQ USÍLLARÍ

Sh.Maxamatdinov – *oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: innovaciya, madaniyat, yangi ideya, havaskorlik kollektivlar, madaniy tadbirlar.
Ключевые слова: инновации, культура, новые идеи, самодеятельные коллективы, культурно-массовые мероприятия.
Key words: innovation, culture, new ideas, amateur collectives, cultural events.

Búgin biz mámleketlik hám jámiyet ómiriniń barlıq tarawların túpten jaqsılawǵa qaratılǵan innovaciyalıq rawajlanıw jolına ótpekshimiz.

Innovaciya – bul keleshek degeni. Biz ullı keleshegimizdi dúziwdi búginnen baslaytuǵın bolsaq, onı áyne innovaciyalıq ideyalar, innovciyalıq jantasıwlar tiykarında baslawımız kerek. Joybarlastırılǵan hám ótkeriliwi kerek bolǵan mádeniy ilajlardıń tiykarǵı wazıypası – milliy hám dúnya mádeniyatlarınıń eń jaqsı úlgilerin keń turmısqa engiziw hám ǵalabalastırıw, ósip kiyatırǵan jetkinshekti, zamanagóy jaslardı ruwxıy tárbiyalaw, milletine, tariyxına, insaniyatqa bolǵan húrmetti oyatıw hám saqlaw esaplanadı.

Sonıń ózinde, xalıqtıń ayrıqshalıǵın saqlaw, tariyxın qáliplesken áyyemgi milliy mádeniyatlar, kórkem óner hám xalıq dóretiwshiligi, júz jıllar dawamında qáliplesken milliy dástúr hám úrp-ádetlerdiń óz-ara jaqınlasıwı hám bir-birin bayıtıw ushın, dúnyada jasap atırǵan hár qıylı millet hám elat wákilleri ortasında óz-ara húrmet ortalıǵın qarar taptırıw ushın mádeniy ilajlardıń áhmiyetin bólek atap ótiw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Sonıń menen birge, mádeniy ilajlarda shaxs óz insaniy pazıyletlerin qáliplestire baslaydı, jasırın, ayrıqsha, individual qásiyetleri, qábiletlerin, jańalıq ashadı, olardı óstiredi hám rawajlantırıp baradı, jámiyet, turmıs penen baylanısqa kiredi. Quramalı sociallıq haqıyqatlıq retinde bul ilajlardıń ayrımashlıǵı sonda, ol insaniyat áwladlardıń miyneti hám bilimlerin ózine sińdirip aladı, saqlaydı, mudamı bayıtıp baradı hám olardı kelesi áwladlarǵa jetkerip beredi. Mine sonday úlken jumıslardı ámelge asırıwda mádeniy ilajlardı maqsetli shólkemlestiriw, onı tárbiyalıq proceslerge baǵdarlaw házirgi kúnniń aktual máselelerinen bolıp tabıladı. [1.Ahmedov. 32-33b]

Mádeniy ilajlar bárinen burın milliy ideya tiykarında xalıqtı birlestiriw, jupslastırıw, jetkinshek sana-sezimine jáne kewilinde iygilikli ideyalarǵa sadıqlıq sezimlerin tárbiyalawǵa, olardıń mánisin ańlap jetiwge qaratılǵan sistemalı sırtqı kórinisler, usıllar, qurallar hám maqsetli ámeliy háreketler kompleksi bolıp tabıladı. Ruwxıy bilimlendiriw ilaj tálim-tárbiyanıń zárúrli baǵdarı retinde onıń tiykarǵı maqseti arnawlı bir másele boyınsha bilim beriw menen birge ańlanǵan isháreketke baǵdarlawdan ibarat bolıp, ruwxıy bilimlendiriw ilajlardı shólkemlestiriwdiń eki tiykarǵı baǵdarı bar bolıp tabıladı:

Birinshiden, insaniy pazıyletlerdi kótermelew, ruwxıylıǵı joqarı insanlar ómiri hám iskerligin táriyiplew, olardı ibrat, úlgi etip kórsetiw arqalı keshedi.

Ekinshiden bolsa arnawlı bir illetlerdi kóriw, olardan qutılıwǵa shaqırıq, úgit etiw arqalı ámelge asırıladı hám bunda erisilgen jetiskenliklerdi qalıs tán alıw, jol qoyılǵan kemshilikler qalıs noqatı - názerden bahalanıwı áhmiyetke iye bolıp esaplanadı.

Ruwxıy – bilimlendiriw ilajlarda ullı babalarımızdıń turmıs jolı, qaldırǵan miyrasların birjaqlıqqa berilmey, tuwrı hám haqlıǵın sáwlelendiriwge, tek ǵana ótken zamandaǵı kelbetler menen sheklenip qalmastan, búgingi kúnde átirapımızda iskerlik kórsetip atırǵan aldıńǵı zamanlaslarımızdı órnek retinde kórsete biliw zárúrli áhmiyetke iye bolıp esaplanadı. Ótken zaman hám keshegi kún menen jasap qalmastan, búgingi kúndegi quramalı waqıyaǵa súyene otırıp, jámiyetshillik pikirin qáliplestiriwdiń eń zamanagóy, tásirli usılları hám qurallarınan paydalanǵan halda jumıs aparıw turmıstıń qatań talabı bolıp tabıladı. Ruwxıy bilimlendiriw ilajlarda búgingi quramalı dástúrli, proceslerdi ilimiy-ámeliy jaqtan hár tárepleme analiz etiw hám bahalaw, buzıwǵa qaratılǵan ideyalardıń kimge hám nege qarsı qaratılǵanlıǵın anıqlaw, sonda ǵana ruwxıy-bilimlendiriw ilajlar mazmunı-mánisi menen adamlar qálbine hám sanasına jetip baradı. [2. Qarabayev. 90 b.] Bunı hárqanday sharayatta, hátteki ápiwayı sharayatta (kishi auditroiyalarda) da ótkerip jiberiwi múmkin. Biraq ilajında kórkem hám dóretiwshilik tárepten jaqınlaw ilajınıń úlesin asıradı. Mısalı, sol aymaqqa tiyisli bolǵan Mádeniyat hám xalıq dem alıw Oraylarında islegen háweskerlik kollektivleri qatnasıwında sol temaǵa uyqas repertuarlardan kiritilse, ilaj jáne de tásirli bolıwı múmkin. Joqarıda aytıp ótkenimizdey, dóńgelek sáwbetlerinde lekciyalar oqıw tiykarında

hám ilajlar shólkemlestiriwi múmkin. Hár qıylı temalarda shólkemlestiretuǵın lekciya hám sáwbetler kámal insandı qáliplestiriwde úlken nátiyje beredi. Ilimiy lekciyalar kóbinese belgili temanı ilimiy túrde jaqınlatıp qaratılǵan bolıp, anıq auditoriyanı óz ishine aladı. Lekciya hám sáwbetler insanlardı ilimli, bilimli etiwge baǵdarlanǵan bolıp, olardı ulıwma bilimleri sheńberin keńeytiwge xızmet etedi. Awızsha, dóńgelek sáwbetleri hám insanlardı bir-biri menen jaqınlastıradı, olardı birlikke qosadı. Ásirese, jaslar menen ótkeriletuǵın awızsha sáwbetler úlken nátiyje beredi. Sáwbet ótkerip atırǵan bayanatshı óz tıńlawshıları menen úzliksiz baylanısıp, jaqın múnásibette boladı. Tıńlawshılardıń jasları hám qızıǵıwshılıqlarına qaray, zárúr máselelerdi talqılawda olardı da tikkeley ózine tartadı. Bayanatshı ózi aytıp atırǵan temanı tásirli hám túsinikli bolıwı ushın háreket etedi. [3. Muhammad 213 b.].

Tárbiyalıq, ilimiy, ruwxıy bilimlendiriw, huqıqıy, medicinalıq, ekologiya sıyaqlı jónelisler boyınsha sáwbet, soraw-juwaplar balalardıń bilim dárejesi, dúnyaǵa kózqarası hám hár qıylı tarawlar boyınsha sawatın asırıwda óz jemisin bermey qalmaydı. Odan tısqarı, zárúrli mashqalalardı sheshiwde, tuwrı qarar qabıllawlarında da lekciya hám dóńgelek sáwbetleriniń roli úlken bolıp tabıladı. Mádeniy ilajlardıń júdá kóp qollanılatuǵın túrlerinen biri - ***koncertlerdi hám spektakllerdi shólkemlestiriw*** bolıp tabıladı. «Koncert» túsinigi latınshadan «ozaman» degen mánisti ańlatadı. Koncertler óz dúzilisine qaray hár qıylı boladı. Jeke atqarıwshı (solo) koncert, gruppalar, gruppa koncert hám t.b. Ol Qoraboev óziniń «Kórkem ǵalabalıq ilajlar» kitabında koncertlerdiń 3 túrin, yaǵnıy ápiwayı (filarmoniyalıq) koncert, teatrlastırılǵan koncert hám de belgili bir tema tiykarında ótkeriletuǵın koncert túrlerin kórsetip ótedi.[4. Sayfullayev. 215 b.] Ápiwayı filarmoniyalıq koncertte baslawshı tárepinen koncert baǵdarlaması járiyalap baradı. Nama qosıqlar tema tárepinen hár qıylı, bir-birine baylanıspaǵan bolıwı múmkin. Koncerttiń bul túri xalıqtı dem alıw, sharshaǵanın shıǵarıw, bos waqıtın mazmunlı ótkeriwde kóp qollanıladı. Teatrlastırılǵan koncertler bolsa quramalı dóretiwshilik hám shólkemlestirilgen proceslerdi talap etetuǵın túrlerinen biri bolıp esaplanadı. Bunda koncert belgili bir ideya, mazmun hám waqıyanıń qızıl sızıǵına jaylastırıladı. Hámme nama qosıqlarda da bunda ilajǵa uyqas kelebermeydi. Mısalı, «Nawrız» bayramında gruzinshe «Lezginka», russha «Katyusha» yamasa «Jeńis kúni» (Den Pobedı) sıyaqlı nama qosıqlar uyqas kelmeydi.

Teatrlastırılǵan koncertlerdiń ayrıqshalıǵı sonda, bunda baǵdarlama teatr dramaturgiyası nızamlıqlarına tiykarlanǵan halda dúziliwi kerek boladı. Biraq, kóplegen ilajlarda sol aymaqta dúzilgen, sol orındaǵı toy-tamashalarda xızmet etip júrgen ansambller usınıs etilip, koncert baǵdarlamalarında qatnasadı.

Toy basqa, mádeniy ilajlardı shólkemlestiriw ayrıqsha basqasha jantasıwdı talap etedi. Sol sebepli hám koncert baǵdarlamasın tayarlaǵanda onıń tárbiyalıq táreplerin esapqa alıw zárúr bolıp tabıladı. [5. Sayfullayev B. Mamatqosimov J. 166 b.] Koncert hám spektakller ilajlar ishindegi eń tásirli formaları bolıp esaplandı. Mazmun hám ideologiyalıq tárepten jetik, jaslar hám balalar máselelerin sheshiwde kómeklesiwshi, olardı Watanǵa muhabbat, insanlarǵa mehir-qayır-saqawatlı bolıwǵa shaqırıwshı spektakller, joqarı dárejede atqarılǵan balalar kórkem jámáátleriniń koncert baǵdarlamaları, jaslardıń kewlindegidey dem alıwdı shólkemlestiriw, hámde olarda estetik dárejeni ósiriwde hám kórkem ónerdiń kóplegen baǵdarları boyınsha qızıǵıwshılıqtı arttırıwda bólek orın iyeleydi.

Balalar kórkem jámáátlerin koncert baǵdarlamaları hám olar ushın saxnalastırılǵan spektakllerdi úzliksiz túrde kórip barǵan balalarda usı kórkem óner túrlerine bolǵan qızıǵıwshılıǵı ósip, ózlerinde de qosıq aytıw, oyınǵa túsiw, muzıka ásbaplarında nama shertiw yamasa qandayda bir balalar spektaklinde ózi súygen tımsaldı jaratıw qızıǵıwshılıǵı payda boladı. Bul háwes hám qızıǵıwshılıq olardı hár qıylı kórkem háweskerlik dógereklerge qatnasıwǵa jetekleydi. Maqset hám mánisi, atqarıw usılları milliy qádiriyatlarımız, ruwxıylıǵımızǵa qarsı bolǵan qosıq hám oyınlar tek ǵana atqarıwshı jaslarǵa, bálki olardı tamasha qılıp atırǵan balajanlarımızǵa, hátte jası úlken adamlarǵa da unamsız tásir kórsetedi. [6. Umarov 83 b.] Házirgi kúnde mádeniyat dem alıw oraylarında, bilim beriwshi mákanlarda, mekteplerde hám basqa shólkemlerde mádeniy ilajlardı nátiyjeli shólkemlestiriwdi talap etedi. Sebebi, hár bir ilaj dúziliwinde belgili bir maqsetke qaratılǵan boladı.

Kórik-tańlawlar – adamlar kózi menen kórip, tamasha etip, úyrenip, analiz etiw tiykarında bahalanıp baradı. Kórik-tańlawlar óz-ózinen denege kele almaydı. Onı anıq baǵdarlama tiykarında shólkemlestiriw kerek boladı. Ásirese bayram ilajlarında kórik-tańlawlardıń birneshe qıylı formalarınan ónimli paydalanadı. Mısalı, bir ǵana Nawrız bayramı mısalında alatuǵın bolsaq, Nawrız tamaqları, hár qıylı sport baǵdarı boyınsha, úy haywanatı jarısları (qoraz, qoshqarlar jarısı, at shabıslar, hám t.b), palwanlardıń gúresi, turnik, tas, shtanga kóteriw hám basqalar, artistler arasındaǵı kórik-tańlawlar (eń jaqsı qosıq, oyın,

qosıq atqarıwshısı hám basqalar) dı qollaw arqalı ilajlardıń keń qamtılǵanlıǵına erisiwi múmkin. [7. Silin.77 b.] Elimizde ótkerilip atırǵan festival hám kórik-tańlawlardı shólkemlestiriwdiń hám ayrıqsha tárbiyalıq áhmiyeti bar. Festival hám kórik-tańlawlar kórkem dóretiwshilik, ásirese balalar hám jaslarda bolǵan dóretiwshilik hám uqıptı ǵalabalastırıwda bólek orın tutatuǵın jumıs forması bolıp tabıladı. Bul jerde aytıw kerek jurtımızda iskerlik kórsetip kiyatırǵan mádeniyat, kórkem óner hám xalıq tálimi mákemelerinde millionlap balalar dóretiwshiliktiń hár qıylı baǵdarları boyınsha óz uqıbın tastyıqlay otırıp baradı. Olardıń dóretiwshilik iskerligine keń jol ashıw, jaqınnan járdem kórsetiw, jas talantlardı anıqlaw hám elge tanıtıw, dóretiwshilik jumısların dawam etiw ushın múmkinshilik jaratıp beriw, dóretiwshilik mákanların texnikalıq hám muzıka quralları, ráńbáráń lipaslar benen támiyinlew hám zárúr bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar

1. Ahmedov F. E. «G‘alabalik bayram va tomoshalar rejissurasi va aktyorlik uqibi». T. Cho‘lpon. 2007
2. Qarabayev O., “San’at g‘alabalik tadbirlar”, O‘qituvchi. 1986 y, 59 b.
3. Muhammad H. “Scenariynavislik asoslari ”. Fan va texnologiya. T.,2008 y.
4. Sayfullayev B. “Tomosha san’at tarixi va nazariyasi T.2014 y.
5. Sayfullayev B. Mamatqosimov J. “Aktyorlik uqubi ” T. Fan va texnologiya. 2012 y.
6. Umarov M. “Estrada va g‘alabalik tomoshalar tarixi ” “Yangi asr avlodi”, T.:, 2009 y.
7. Silin A. D. “Rejissyorning ochiq maydonlarda va traditsiyaga tan bo‘lmagan sahnalik kengliklarda ishlashi”. M.1988. 77 b.

REZYUME. Innovaciya - bu kelajak degani. Biz ulug‘ kelajagimizni tuzishni bugunnan boshlaydigan bo‘lsak, uni ayni innovaciyon g‘oyalar, innovacion yondashuvlar asosida boshlashimiz zurur. Ko‘rik-tanlovlar - odamlar ko‘zi bilan ko‘rib, tomosha etib, o‘rganib, tahlil etish asosida baholanib boradi. Uni aniq yo‘nalish asosida tashkil etish zurur bo‘ladi.

РЕЗЮМЕ. Инновация означает будущее. Если мы начинаем строить наше великое будущее сегодня, мы должны начинать его на основе новаторских идей и новаторских подходов. Люди видят, смотрят, изучают мероприятия и оценивают на основе анализа. Необходимо организовать его на основе четкого направления.

SUMMARY. Innovation means the future. If we start building our great future today, we must start with innovative ideas and innovative approaches. People see, look, study art campetitions and evaluate based on analysis. It needs to be organized around a clear direction.